

A könyvtári ellátás rendszere és a könyvtári törvény

Mely könyvtárak tartoznak az országos rendszerbe? Két meghatározó tényező: a nyilvánosság és a tulajdonos. A rendszer csak akkor rendszer, ha működik is. A működés feltételei, a működtető felelőssége. Az országos rendszer és a területi alrendszerek szerepe a könyvtári ellátásban. Feladatok, szervezetek, finanszírozási kérdések.

A könyvtári rendszer

Az ország lakosságát könyvtári szolgáltatásokkal közvetlenül az éppen igénybe vett könyvtár, közvetve azonban a könyvtári rendszer mint olyan látja el. Az egyes könyvtár ugyanis önmagában nem képes a rendkívül szerteágazó, tartalmukat és szintjüket tekintve végtelenül differenciált egyéni igényeket kielégíteni. Ezért megkülönböztett jelentősége van annak, hogy a könyvtári szolgáltatások törvényi szabályozása során a könyvtári rendszer fogalma kellőképpen tisztázódjék.

Szakmai szempontból egy ország könyvtári rendszere felöleli az országban működő valamennyi könyvtárat, végső soron beleértve a magán-személyek tulajdonában lévő könyvgyűjteményeket is. S valóban, hogyha a lakosságnak a könyvtárakkal szemben támasztott elvárásait tekintjük, voltaképpen hiba lenne megfelelni vagy kizárni akár csak a kizárólag magáncélra szolgáló könyvtárakat is a rendszer fogalmából.

Ha azonban a könyvtári ellátás rendszerét jogi keretek közé akarjuk foglalni, a könyvtári rendszer fogalmát rugalmasan és dinamikusan kell felfognunk. A könyvtári törvény ugyan deklarálhatja, hogy a könyvtári rendszert a fentiek szerint a legtagabban értelmezi, azonban az ellátáshoz való jogra, az ellátásért viselt felelősségre, a kötelezettségekre és jogosultságokra, a használat és a működés szabályaira stb. vonatkozó jogi rendelkezéseket messze nem lehet valamennyi könyvtárra és fenntartóra egységesen megállapítani.

Ezért a legcélszerűbb a könyvtári ellátás rendszerét egy koncentrikus körökkel ábrázolható modellel leírni. Az egyes köröknek a centrumtól való távolságát a nyilvánosság foka határozza meg: minél korlátozottabb a használat, annál kisebb mértékben vesz részt az adott könyvtár a könyvtári ellátás országos rendszerében.

A legbelső körbe tartoznak azok a könyvtárak, amelyek valamennyi állampolgár számára

nyitottak, bárki korlátozás nélkül használhatja őket. (Az esetleges megszorításokról – pl. 16 éves korhatár, a muzeális dokumentumok védelme – szintén a törvénynek kell rendelkeznie.) Ezek közé a könyvtárak közé tartoznak az önkormányzatok által fenntartott közkönyvtárak, az állam által fenntartott, ugyancsak közkönyvtárnak minősülő nemzeti könyvtár és az országos szakkönyvtárak.

A második körben azok a könyvtárak foglalnak helyet, amelyeket ugyan közpénzekből tartanak fent, azonban egy bizonyos használói kör kiszolgálására hivatottak. (Ezek a könyvtárak általában egy másik intézmény keretében működnek.) Vagy pontosabban fogalmazva: nem kötelesek bárkit, korlátozás nélkül kiszolgálni, hanem az anyaintézményük (fenntartójuk) által meghatározott körnek nyújtanak szolgáltatásokat, s az anyaintézményen (fenntartón) múlik, hogy milyen széles vonja meg a használói kör határait, és hogyan állapítja meg a használat feltételeit, azaz milyen távolságra kíván elhelyezkedni a könyvtári ellátási rendszer centrumától. Ebbe a csoportba tartoznak a különféle önkormányzati és állami szervezetek, intézmények (általános és középiskolák, főiskolák és egyetemek, kórházak, fegyveres testületek, hivatalok stb.) könyvtárai.

Még távolabb esnek a különféle autonóm szervezetek (egyházak, egyesületek, társaságok, alapítványok, vállalatok, vállalkozások stb.) által fenntartott könyvtárak a rendszer központjától, bár elvileg ugyanaz érvényes rájuk, mint az előbbi kategóriába tartozókra: a fenntartójuk állapítja meg a használói körüket és a használat feltételeit, szabályait.

A negyedik körbe tartoznak a magánszemélyek magánkönyvtárai. A könyvtári ellátás rendszere szempontjából itt is a tulajdonoson múlik, hogy mások számára milyen feltételek mellett kívánja hozzáférhetővé tenni könyvtárát. (Akár vállalkozás formájában, kölcsönkönyvtárként.)

A könyvtár nyilvánossága

Ez a négy koncentrikus kör teszi ki a könyvtári ellátás országos rendszerét. Mint kitűnik, két tényező határozza meg a centrumtól való távolságukat: az egyik a használat korlátozottsága, a másik a tulajdon jellege (a köz- vagy a magánszférához tartozik-e a birtokos). A két tényező együttes hatása szabja meg a könyvtár nyilvánosságának fokát.

A könyvtár teljes nyilvánossága alatt az értenődő, hogy bárki, az ésszerűen megszabott feltételek mellett használhatja az adott könyvtárat. A nyilvános könyvtárak vonatkozásában a könyvtári törvénynek kell kimondania ezt a követelményt, illetve meghatározni a feltételrendszert.

Az első körbe tartozó könyvtárak vonatkozásában már követelményként támasztottuk, hogy bárki, korlátozás nélkül használhassa őket; a használat feltételeit a törvénynek kell megszabnia. Mindenesetre úgy, hogy olyanok legyenek, hogy lehetőleg mindenki képes legyen teljesíteni őket.

A második, a harmadik és a negyedik körbe tartozó könyvtárakkal szemben sem a használói kör korlátozatlansága, sem az általánosan érvényes használati feltételek alkalmazása nem követelmény; ezek a könyvtárak tehát nem nyilvánosak, illetve korlátozottan nyilvánosak. A fenntartók azonban dönthetnek úgy, hogy saját könyvtáraikat is teljes nyilvánosságú könyvtárakká minősítik, azaz ugyanazokat a használati előírásokat alkalmazzák, mint amelyeket az első körbe tartozó könyvtárak számára kötelezően ír elő a törvény.

Nyilván az a célunk, hogy a könyvtári ellátás országos rendszerében minél több könyvtár váljék teljesen nyilvánossá. Azon túlmenően, hogy a nyilvánosság vállalása a három utóbbi könyvtári kör tekintetében a fenntartó szuverén döntésétől függ, a könyvtárpolitikának azon kell lennie, hogy érdemes legyen a fenntartónak e döntését meghoznia. Tehát a könyvtári törvénybe olyan rugókat, mozgatókat, szabályozókat stb. kell beépíteni, amelyek ezt az ösztönző hatást kifejtik.

Olyan szabályozók jöhetnek számításba, mint például:

- bizonyos pályázatokat csak nyilvános könyvtárak számára ír ki az országos vagy regionális könyvtárpolitikai irányítás,
- az országos könyvtárügyi fejlesztéseknél a nyilvános könyvtárak előnyben részesítendőek,
- az országos vagy regionális könyvtárpolitikai irányítás hozzájárul egyes nyilvános könyvtárak működési költségeihez.

Ez a problémakör szorosan összefügg a könyvtári ellátás országos rendszerének finanszírozásával. Itt csak néhány összefüggésre, illetve követelményre hívjuk fel a figyelmet.

A teljesen nyilvános könyvtárrá való minősítés – mint a fenntartó szuverén döntése – nem jelenti automatikusan azt, hogy a második, harmadik, negyedik körbe tartozó fenntartók egyúttal jogosultságot szereznek központi vagy regionális állami támogatásra. Ez csupán azt jelenti, hogy a nyilvánosság vállalása feljogosítja őket arra, hogy igényt formáljanak a fent jelzett előnyök, támogatások elnyerésére. A könyvtári törvény tehát nem a rendszeres költségvetési támogatást garantálja azoknak a könyvtáraknak, amelyeket fenntartóik nyilvánosakká minősítettek, ezzel alávétvén őket a törvény rendelkezéseinek, hanem azt, hogy támogatást nyerhetnek nyilvános működésükhöz. A tényleges támogatáshoz azonban központi és regionális anyagi forrásokra, könyvtári alapokra van szükség. A törvénynek tehát posztulálnia kell azt a kötelezettséget, hogy az országgyűlés és a megyei önkormányzatok az éves költségvetésekbe beépítsenek ilyen előirányzatokat. Az ezekből a forrásokból eredő támogatások természetesen lehetnek esetiek, vagy szerződéses alapon meghatározott időre szólóak.

Minthogy a könyvtári ellátás rendszerének két metszete van (területi és szakterületi), különbséget kell tenni a szerint, hogy a második, harmadik és negyedik kör könyvtárai melyik metszethez tartoznak. A területi (általános) metszethez tartozó, nyilvánossá tett könyvtárakra nézve ugyanis van még egy feltétele annak, hogy állami vagy önkormányzati támogatásban részesülhessenek: ez pedig az, hogy megfeleljenek azoknak a kritériumoknak, amelyeket a törvény e könyvtárfajta állományának összetételére és szolgáltatási körére előír. A szakterületi metszetbe kerülő, nyilvánossá váló könyvtárakra nézve ilyen követelmény nem támasztható.

Az, hogy a nyilvános könyvtárak előnyben részesülnek az állami vagy a regionális alapon képzett könyvtári források által juttatott támogatásokból, nem jelenti azt, hogy a második és a harmadik, sőt kivételesen akár a negyedik körbe tartozó könyvtárak ki lennének zárva ebből a kedvezményből. A keretek kezelőinek a támogatások odaítélésénél a könyvtári ellátás rendszerének általános céljaiból és feladataiból kiindulva, a közjót szem előtt tartva kell esetenként a döntéseket meghozniuk.

A fentiekből summázatként következik, hogy a könyvtári törvény hatálya alá a teljesen nyilvános könyvtárak tartoznak, amelyek köre a törvényalkotó szándéka szerint és a fenntartók/tulajdonosok autonóm döntései következtében folyamatosan bővül. (A nyilvános könyvtárak egyes típusainak feladatait ugyancsak meg kell határozni.)

A könyvtári ellátás rendszerének működtetése

Egy-egy könyvtár szolgáltatásainak csak egy, mindinkább csökkenő részét képezik a közvetlenül a saját állományra épülő szolgáltatások. A könyvtári ellátás rendszerszerű működése éppen azt teszi lehetővé, hogy az egyes könyvtárakhoz forduló használók hozzáférhessenek a rendszer valamennyi tagjának a szolgáltatásaihoz.

A rendszeren belül a tagok különféle kapcsolatokba léphetnek egymással. Az ellátás hatásossága és hatékonysága érdekében a törvénynek ösztönöznie kell ezeket a természetes erővonalak mentén kialakuló együttműködési formákat. Az együttműködési kötelezettség előírása helyett azonban az ágazatilag felelős miniszter által kibocsátott könyvtárpolitikai koncepciókkal, stratégiai tervekkel, s nem utolsósorban és éppen ezek realizálása érdekében anyagi támogatással kell előmozdítani a könyvtárközi együttműködést. Ennek tartalmát és formáit nem a törvénynek kell meghatároznia, viszont a törvénynek kell gondoskodnia arról, hogy az ágazati irányításnak álljanak rendelkezésére olyan anyagi források, amelyek ezt a célt szolgálják.

Alapvető fontosságú, hogy a törvény megteremtse azokat a szervezeti kereteket és finanszírozási feltételeket, amelyek a könyvtári ellátás rendszerének a működtetéséhez és fejlesztéséhez elengedhetetlenek. Mindezekre két szinten van szükség: országosan és az ellátás területi mértékében megynként.

Az országos ellátás rendszerének működtetése és fejlesztése

A könyvtári ellátás országos rendszerének tagjai csak akkor fognak rendszerszerűen működni, ha a törvény megfelelőképpen gondoskodik a rendszerképző elemekről, eszközökről, feltételekről. Ezekre mindenekelőtt országos szinten van szükség.

A rendszer működése szempontjából az alábbi elemeknek van kiemelkedő jelentőségük:

1. *Bibliográfiai leírás.* A hazai és külföldi információhordozókról hagyományos és számítógéppel kezelhető bibliográfiai leírások előállítása.
2. *Állománygyarapítási információ.* Rendszeres tájékoztatás nyújtása a hazai piacon különféle hordozókon megjelenő információkról a nyilvános könyvtárak állománygyarapításának támogatására.
3. *Lelőhely-tájékoztatás.* Az országos könyvtári rendszer nyilvános könyvtáraiban meglévő in-

formációhordozók lelőhelyéről információ nyújtása.

4. *Információ- és dokumentumközvetítés.* A könyvtári rendszer tagjaiban rendelkezésre álló, valamint külföldi forrásokból megszerezhető információk és információhordozók végfelhasználókhoz való eljuttatásának elősegítése.
5. *Kutatás és fejlesztés.* Az országos könyvtári rendszer működésével és fejlesztésével kapcsolatos kutatási és fejlesztési feladatok ellátása.
6. *Szabványosítás.* A könyvtári munkával és szolgáltatásokkal kapcsolatos szabványajánlások és szabványok kidolgozása.
7. *Képzés és továbbképzés.* A könyvtári asszisztensképzés tartalmának és szervezeti kereteinek megállapítása, a felsőfokú könyvtárosi szakképzés feltételeinek megteremtése, a továbbképzési rendszer kereteinek felállítása, országos továbbképző tanfolyamok indítása.
8. *Tanácsadás.* Az országos könyvtári rendszer tagjai számára működésükkel és fejlesztésükkel kapcsolatos tanácsadó-módszertani szolgáltatások nyújtása, szakmai irányelvek kidolgozása.
9. *Könyvtári szakfolyóirat(ok) és monográfiák kiadása.*

Mindezen feladatok ellátására célszerűnek látszik felállítani egy ügynökséget, amelynek legfőbb, s mondhatnánk egyetlen átfogó célja, aminek minden más alá van rendelve, hogy elősegítse az információk és információhordozók áramlását, eljuttatásukat a végfelhasználókhoz.

Ennek az ügynökségnek az illetékességébe tartoznak tehát mindazok a feladatok, amelyeket most központi szolgáltatásoknak és más egyebeknek hívunk. Előnyös volna, ha az országos költségvetésben mint önálló szervezet külön tételként szerepelhetne, azonban szervezetiileg mindenképpen ki kell emelni a nemzeti könyvtár keretei közül. Ha ez nem valósítható meg, akkor is elkülönített költségvetéssel, az ágazati felelős miniszternek közvetlenül alárendelt vezetővel kell működnie. (E koncepció elfogadása esetén a nemzeti könyvtárra a köteles példányok átvétele és archiválása hárulna, a nemzeti bibliográfia előállítása és a köteles példányok szétosztása esetleg már az ügynökség hatáskörébe tarthatnák.)

Az információk és információhordozók áramlásával foglalkozó ügynökség fenntartásában anyagiilag is érdekeltté kell tenni a könyvtári rendszer tagjait: amelyik könyvtár, illetve fenntartója nem járul hozzá a fenntartási költségekhez, kizárja magát a szolgáltatásokból is. (A teljesen nyilvános könyvtárak kötelesek a költségekhez hozzájárulni.) Ebből azonban az következik, hogy ezt az ügynökséget a könyvtári rendszer tagjainak képviselőiből

álló felügyelőbizottság irányítása alá kell helyezni. Az ügynökség által nyújtott szolgáltatások árát elvi szinten a törvénynek kell szabályoznia, a konkrét díjtételeket azonban a felügyelőbizottságnak kell megszabnia.

Ezen túlmenően a könyvtári ellátás országos rendszerének hatékony működtetése és összehangolt fejlesztése érdekében az országos költségvetésben új cím nyitására van szükség, amely részint a könyvtári ellátás anyagi alapjainak (épület, technikai berendezések, állománygyarapítás stb.) erősítését, részint pedig az egyéb fejlesztéseket (pl. szoftvervásárlás és -karbantartás, a katalógusok digitalizálása, állományvédelem stb.) szolgálja. Ebből a költségvetési keretből részesülhetnek eseti vagy rendszeres támogatásban azok a könyvtárak, amelyek meghatározó szerepet töltenek be az ország könyvtári vagyonának kezelésében és megőrzésében, még ha nem vállalják is a teljes nyilvánosságot (pl. egyházi könyvtárak), vagy azok a könyvtárak, amelyek eredeti feladatkörükön túlmenő többletfeladatokat vállalnak a könyvtári ellátás országos rendszerében.

A könyvtári ellátás területi rendszereinek működtetése és fejlesztése

A könyvtári ellátás rendszerén belül célszerű területi (jelenleg megyei) metszetben is létrehozni alrendszereket, szoros összefüggésben a könyvtári ellátásért viselt felelősséggel, a különböző fenntartókra háruló kötelezettségekkel összhangban.

Alapelv, hogy minden helyi önkormányzat köteles könyvtári ellátást nyújtani lakosainak, önállóan vagy más önkormányzatokkal együttműködésben. Ezt kiegészíti az a másik alapelv, hogy a megyei önkormányzat viszont azért felelős, hogy az illetékeségi területén működő, a helyi önkormányzatok által fenntartott könyvtárak összességükben, egymással együttműködve gondoskodjanak a könyvtári ellátásról, minthogy – amint ezt már más összefüggésben jeleztük – az egyes könyvtár önmagában nem képes az igények teljes színképének a kielégítésére. Más szóval: a megyei önkormányzatnak az a felelőssége, hogy a helyi önkormányzatok által fenntartott könyvtárak rendszerszerűen, az ellátás országos rendszerének alrendszereként működjenek.

A megyei ellátási rendszer működtetése érdekében a következő feladatok hárulnak a megyei önkormányzatokra:

1. A megyei ellátási rendszerbe tartozó könyvtárak állományának fejlesztése meghatározott kutatási (pl. helyismereti és helyspecifikus, kiin-

duló jellegű stb.), tanulmányi (pl. középiskolások, főiskolások és alsó éves egyetemisták) és speciális ellátást kívánó használói rétegek (pl. gyerekek, vakok, siketek, nemzetiségek) igényeinek kielégítésére, valamint a beszerzett információhordozók feldolgozása.

2. Meghatározott területeken (pl. kis- és közepes vállalatok számára) információs szolgáltatások működtetése, ilyenek fogadása és közvetítése.
3. A megye nyilvános könyvtáraiban meglévő információhordozók és információk eljuttatása azokhoz a könyvtárakhoz, amelyeknél a vonatkozó használói igény jelentkezett.
4. A megye nyilvános könyvtárainak és fenntartóiknak tanácsadó-módszertani segítség nyújtása a könyvtári szolgálat minden területén. A könyvtári szolgálattal összefüggő vizsgálódások és kutatások szervezése és végzése.
5. Könyvtáros asszisztensi tanfolyamok működtetése, valamint továbbképzés a könyvtári munka egyes szakterületein.
6. Különböző technikai szolgáltatások nyújtása a megye nyilvános könyvtárainak az állomány beszerzésével, feldolgozásával, védelmével, restaurálásával, az információk kezelésével és közvetítésével (pl. adatbázis-építés, kiadványok) kapcsolatosan.

A könyvtári ellátás megyei rendszerének működtetésével kapcsolatos feladatok finanszírozása egyértelműen a megyei közgyűlés feladata. Természetesen előnyös lenne, ha ehhez célzott központi előirányzatot vagy címzett támogatást is kapna, mint az országos könyvtári ellátási rendszer egyik alrendszerének működtetője. Itt csak néhány kérdésre hívjuk fel a figyelmet.

Célszerű lenne – bár kérdéses, a törvény rendelkezhet-e róla –, ha a megyei önkormányzatok két keretet állítanának fel a finanszírozásra: az egyik a megyei ellátási rendszer napi működésének rendszeres kiadásait fedezné, a másik pedig a különféle fejlesztési, beruházási, felújítási stb. feladatok anyagi alapját képezné. (Vö. az országos könyvtári ellátás hasonló feladatainak finanszírozására javasolt modellel.)

A megyei ellátási rendszerrel kapcsolatos feladatok ellátására a megyei önkormányzat többféle szervezeti megoldás közül is választhat. A törvénynek úgy kell rendelkeznie, hogy lehetőleg ne zárjon ki egyet sem a jelenlegi, meglehetősen változatos szervezeti formák közül, de ugyanakkor határozottan érvényesítse az alapelvet: minden önkormányzat köteles az illetékeségi területén nyilvános könyvtári ellátást nyújtani, a megyei közgyűlés pedig a megyei közkönyvtári rendszer működtetésével kapcsolatos feladatokat (l. fentebb) ellátni.

A megyei közgyűlés az ellátási rendszer működtetésével kapcsolatos feladatainak ellátására

tehát többféle szervezeti megoldás közül választ-
hat:

- fenntartja a megye valamely településének (a jelenlegi gyakorlat szerint a megyeszékhelynek) központi városi könyvtárát és fiókjait, s ennek keretében látja el „rendszergazdai” feladatait;
- fenntartja a megye valamely településének városi könyvtárát és fiókjait, s az érintett helyi önkormányzat ehhez megállapodás szerint hozzájárulást fizet;
- fenntartja a megye valamely településének városi könyvtárát, a helyi önkormányzat pedig a fiókhálózatot;
- a megye egy vagy több városi könyvtára mellé telepíti a rendszerfeladatokat, s vállalja ezek finanszírozását,
- a rendszerfeladatok ellátására önálló szerve-
zetet hoz létre;
- a rendszerfeladatok egy részét egy vagy több városi könyvtárra, más részüket önálló szerve-
zetre bízta;

- a rendszerfeladatok egy részét egy vagy több városi könyvtárra bízta, más részük ellátására közös szervezetet hoz létre más megyékkel.

További variánsok is elképzelhetők. Egy a lényeg: a megyei közgyűlés nem egy városi könyvtári ellátásáért felelős, hanem a megye nyilvános (esetleg egyéb) könyvtárainak rendszerszerű működtetéséért, a városi önkormányzat pedig nem húzhatja ki magát a közkönyvtári ellátás terhei alól, vagy nem fordíthat rá lakosságához mérten aránytalanul keveset. A finanszírozásban ennek az elvnek kell érvényesülnie.

Ha a megyei közgyűlés nem kizárólag saját szervezet létrehozásával kívánja ellátni feladatát, akkor az érdekelt felekkel szerződést kell kötnie a könyvtári törvénynek a fenntartói jogokra és kötelezettségekre vonatkozó rendelkezései szerint.

A kézirat lezárásának dátuma: 1996. szeptember 17.

Beérkezett: 1997. VI. 24-én.

TELDAN

INFORMATION SYSTEMS

ONE SOURCE FOR ALL YOUR INFORMATION NEEDS

Inviting you to meet us at IFLA 97 Copenhagen

A LEADING SUPPLIER TO LIBRARIES:

- ☐ ACADEMIC
- ☐ CORPORATE
- ☐ GOVERNMENT, RESEARCH, DEFENSE
- ☐ MEDICAL

- ☐ Journal subscriptions to 180,000 titles
- ☐ Electronic document delivery
- ☐ CD-ROM & online databases
- ☐ Global Defense Information on CD-ROM
- ☐ INFO 98 - The 13th International Conference & Exhibition, April 98 Tel Aviv.

For more details:

Teldan Information Systems, POB 18094 Tel Aviv 61180 Israel
 Tel: 972-3-6950073 Fax: 972-3-6956359 URL: <http://teldan.com>
 email: teldan.netvision.net.il

